

Integriteitsonderzoeken

19

Integriteitsonderzoeken zijn in opkomst als instrument bij het voorkomen van witwassen, belangenverstrengeling, ESG-schendingen en andere integriteitsrisico's. Toch blijkt in de praktijk dat deze onderzoeken regelmatig tekortschieten, niet alleen juridisch, maar vooral ook in methodologische en kennis theoretische zin. In dit artikel laat F.J. Erkens zien waarom een goed integriteitsonderzoek niet kan volstaan met louter juridische zorgvuldigheid, maar ook moet voldoen aan wat hij aanduidt als een 'epistemisch verantwoord' kader. Begrippen als epistemische dissonantie, hypocognitie en functionele waarheid worden toegelicht in het licht van de eisen aan onderzoeksopzet, bewijswaardigheid en proportionele besluitvorming. Het artikel biedt daarmee een nieuw perspectief op de legitimiteit van integriteitsonderzoeken, waarin juridische en epistemologische normen in samenhang worden toegepast.

1. Inleiding

Integriteitsonderzoeken naar onder meer klokkenluidersmeldingen, risicovolle cliënten, zakenrelaties of medewerkers blijken in de praktijk regelmatig meer problemen op te leveren dan zij oplossen. Voor een belangrijk deel is dat terug te voeren op de onbekendheid bij opdrachtgevers en onderzoekers hoe integriteitsonderzoeken opgezet en uitgevoerd moeten worden. In een tijd waarin integriteit en transparantie centraal staan, worden instellingen regelmatig geconfronteerd met een complexe uitdaging: het onderkennen van risico's en het waarborgen van professioneel gedrag. Integriteitsonderzoeken, als bijzondere vorm van due diligence, spelen hierbij een cruciale rol. Deze onderzoeken zijn ontstaan mede als gevolg van gebeurtenissen, zoals de Neurenbergprocessen,¹ de aanslagen van 11 september 2001 en het instorten van Rana Plaza in Bangladesh.² Ze vormen een essentieel instrument om financiële criminaliteit, mensenrechten-, integriteits- en 'Environmental, Social and Governance' (ESG)-schendingen en 'Foreign Direct Investments' (FDI)-bedreigingen te onderkennen en te voorkomen.

In dit artikel staat integriteitsonderzoek centraal. Het kan gedefinieerd worden als *onderzoek dat het doel heeft na te gaan of er sprake is van aanwijzingen die duiden op onregelmatigheden, verstrengeling van belangen of andere relevante omstandigheden*. Deze onderzoeken zijn cruciaal voor instellingen om voorafgaand aan het maken van afspraken met derden, inzicht te krijgen in (potentiële) financiële, juridische, reputationele en integriteitsrisico's. Deze risico's en de daarmee samenhangende complexiteit van de achterliggende structu-

ren, processen en partijen maken dat onderzoekers de nodige onderzoekskennis en -ervaring moeten hebben. Het ontbreken van deze kennis en ervaring kan leiden tot oversimplificatie en cognitieve vooroordelen³ bij de onderzoeker, wat de kwaliteit van de onderzoeken en uitkomsten ernstig kan aantasten. Diverse problemen en aandachtsgebieden, waaronder de complexiteit, noodzakelijke kennis en ervaring en 'tone at the top', zullen in dit artikel worden belicht. Hoewel integriteitsonderzoeken betrekking hebben op complexe juridisch, sociaal en financieel verweven vraagstukken, worden zij in de praktijk vaak monodisciplinair uitgevoerd. In dit artikel wordt daarom eerst de rol van epistemologie uiteengezet.⁴ Epistemologie fungeert hierbij als parapluwetenschap die het noodzakelijke normatieve en methodologische kader biedt om aannames, keuzes en interpretaties binnen deze onderzoeken kritisch te analyseren en wetenschappelijk te verantwoorden. Aanluitend zullen de uiteenlopende wetenschappelijke disciplines van onderzoekers in een wetenschappelijke context worden geplaatst, teneinde hun toegevoegde waarde voor integriteitsonderzoeken duidelijk te maken.

Met dit artikel wordt beoogd bij te dragen aan de maatschappelijke en wetenschappelijke discussie over de opzet en uitvoering van integriteitsonderzoeken. Een beter begrip van de onderliggende epistemologische en juridische kaders kan helpen om deze onderzoeken te professionaliseren, methodologisch te verantwoorden en effectiever te maken in het signaleren van risico's en het voorkomen van problemen.

* F.J. Erkens LL.M. FFE RFA MEWI is managing partner bij Holland Integrity Group en promovendus op het gebied van forensisch onderzoek. Hij heeft 16 jaar als forensisch accountant bij belastingdienst en politie gewerkt, daarna 5 jaar bij EY en KPMG en aansluitend 21 jaar geleden Holland Integrity Group opgericht. Hij dankt verschillende lezers voor hun kritische feedback op eerdere versies van het artikel.

1. Het Proces van Neurenberg heeft de aanzet gegeven voor de internationale discussie over 'corporate responsibility and liability' en 'due diligence' in de aanloop naar de uitvaardiging door de Verenigde Naties van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens in 1948.
2. J.A. Quelch, 'Rana Plaza: Workplace Safety in Bangladesh', *Harvard Business School Case Collection*, June 2014.
3. Cognitieve vooroordelen betreffen denkfouten zoals bevestigingsbias of het overschatten van eigen kennis.
4. Epistemologie is de filosofische wetenschap die betrekking heeft op de studie van kennis. Het in dit artikel gehanteerde woord 'epistemisch' is afgeleid van epistemologisch, en heeft betrekking op de kennis zelf: de betrouwbaarheid, justificatie, waarheid en zekerheid.

2. Problemen op het terrein van integriteitsonderzoeken

Na de aanslagen van 11 september 2001 in de Verenigde Staten is veel aandacht uitgegaan naar integriteitsonderzoeken die moeten worden uitgevoerd naar (potentiële) cliënten in het kader van witwassen en terrorismefinanciering. Met de verbreding naar onderzoeken in het kader van integriteit, ongewenst gedrag, ESG en FDI zijn de aanleiding en juridische grondslagen van deze onderzoeken uitgebreid. Echter de reden, opzet en uitvoering van de onderzoeken zijn niet wezenlijk veranderd, want in de kern gaat het om het inzichtelijk maken van dat wat wordt getracht te worden verhuld, zoals de criminele herkomst van inkomen en/of vermogen, terrorismefinanciering, een verleden met ongewenste gebeurtenissen, bijvoorbeeld het niet behalen van diploma's, kinderarbeid, milieudelicten, seksueel ongewenst gedrag, belangenverstrengeling, en betrokkenheid bij spionage of andere ondermijnende activiteiten. Het bewust of onbewust niet inzichtelijk maken van de mogelijke integriteitsrisico's kan voor een instelling op korte termijn leiden tot commerciële en andere voordelen, zoals het zaken kunnen (blijven) doen met bepaalde cliënten en zakenrelaties. Maar dergelijke risico's kunnen, zodra zij publiek worden via (pers)publicaties⁵ en aanhangig gemaakte rechtszaken,⁶ ook op de langere termijn leiden tot negatieve publiciteit, forse boetes of strafrechtelijke onderzoeken, zelfs wanneer die uiteindelijk tot seponering of vrijspraak leiden.

Uit evaluaties van onderzoeken, (pers)publicaties⁷ en rechtszaken⁸ blijkt dat het bij integriteitsonderzoeken op twee fronten⁹ fout kan gaan:

1. *Het juridische kader*
Fouten op dit terrein betreffen het handelen en/of nalaten in strijd met processuele en materiële wet- en regelgeving, waaronder het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM)¹⁰, het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering (Rv),¹¹ de algemeen geldende normen van zorgvuldig (maatschappelijk) handelen of nalaten van artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek (BW),¹² de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) en de Uitvoeringswet AVG,¹³ de Wet particuliere beveiligingsorganisaties en recherchebureaus (Wpbr) en de Regeling Wpbr¹⁴ en het zwaarwegende algemeen (publiek) belang van waarheidsvinding in rechte.¹⁵
2. *Het epistemologische kader*
Fouten op dit terrein betreffen het in strijd handelen met wetenschappelijke normen, waaronder epistemologische,¹⁶ ontologische¹⁷ en methodologische kaders¹⁸ (gezamenlijk: epistemologische kader).

Schematisch kan deze tweedeling vanuit privaatrechtelijke perspectief als volgt worden weergegeven:¹⁹

5. 'Dwargarbeid, giftige kleding en vals spel: zo verloor modegigant Shein zijn glans', *FTM* 2 januari 2024; 'De dubieuze Russische deals van onze voetbalclubs', *De Tijd* 12 december 2023; 'Reclamecommissie tikt Primark op de vingers om greenwashing', *FTM* 24 oktober 2023; 'Nieuwe studie waarschuwt voor dwargarbeid in Chinese industrie voor zonnepanelen', *FD* 15 mei 2021; *Onderzoek Guardian, het strafrechtelijk onderzoek naar ABN Amro Bank N.V. Feitenrelaas en Beoordeling door het Openbaar Ministerie*, OM, 2021; *Onderzoek Houston, het strafrechtelijk onderzoek naar ING Bank N.V. Feitenrelaas en Beoordeling Openbaar Ministerie*, OM, 3 september 2018; News Release CAS18-0518-Rabobank, US Attorney's Office Southern District of California, 18 May 2018.
6. 'Rabobank bereidt zich voor op slepend gevecht over witwasboete', *FD* 9 april 2025; ECLI:NL:GHDHA:2020:2347 (artikel 12 van het Wetboek van Strafvordering – voormalig voorzitter RvB ING Bank); 'Criminal complaint against Shell on account of corruption (OPL 245-deal)', Prakken d'Oliveira, 5 december 2017.
7. B. Dekker, "For Whom the Bell Tolls". Zorgen over en voor deugdelijk integriteitsonderzoek', Beleidsonderzoek Online, 1 september 2024; 'Grote kritiek op integriteitsonderzoeken die steeds vaker worden aangevraagd: "Ze worden gesloopt"', Een Vandaag 19 februari 2024; P. Pears, T. Baines & O. Williams, 'Greenwashing: Navigating the Risk', Harvard Law School Forum on Corporate Governance, 24 July 2023; 'Basisrekening voor ondernemer die wordt uitgesloten door de bank', *FD* 10 mei 2023; 'DNB hard onderuit in zaak tegen twee oud-bestuurders van DeGiro', *FD* 17 februari 2023; M.R.B. Bos, *Kwaliteit interne onderzoeken, Review en vooruitblik*, *Politie* 29 oktober 2020; 'Saunaclub tot opticien vecht gesloten bankrekening aan', *FD* 10 augustus 2020.
8. ECLI:NL:RBOVE:2021:938; ECLI:NL:RBAMS:2022:5253, r.o. 17 (*Meldingen grensoverschrijdend gedrag*); ECLI:NL:RBAMS:2022:2603, r.o. 4.8 (*Roeibond*); ECLI:NL:RBOVE:2021:403, r.o. 6.8 (*Installatiebedrijf*).
9. F.J. Erkens, 'Het dubbele normenkader van forensische onderzoeken van financieel economische criminaliteit', *Compliance, Ethics & Sustainability* 2024, nr. 1; R.W.M. Giard, *Werken aan waarheidsvinding*, Boom Juridisch 2016, p. 20.
10. Art. 6 EVRM.
11. Onder meer art. 19 en art. 21 Rv.
12. ECLI:NL:RBAMS:2024:4388 (*Liber*): het uiten van ernstige beschuldigingen van bijvoorbeeld seksueel grensoverschrijdend gedrag, waaraan geen 'handen en voeten' zijn gegeven kan leiden tot een onrechtmatige daad. ECLI:NL:RBGEL:2024:6995 (*Onterechte beschuldigingen*) en ECLI:NL:RBLER:2011:BQ3207 (*Beschuldigde docent*).
13. Het niet of onjuist formuleren van het doel van het onderzoek en het in lijn daarmee uitvoeren.
14. Het niet bezitten van een vergunning en/of diploma's, en het niet of onvoldoende rekening houden met de belangen van de diverse belanghebbenden en met de verplichtingen van de opdrachtgever uit hoofde van de Arboretwetgeving en het goed werkgeverschap ex art. 7:611 BW bij arbeidsgeschillen.
15. ECLI:NL:HR:2024:1875; ECLI:NL:HR:2009:BG9470; ECLI:NL:HR:1999:AA3797; ECLI:NL:HR:1983:AG4685 inzake het zwaarwegende maatschappelijk belang dat de waarheid in een juridische procedure aan het licht komt.
16. Epistemologische fouten betreffen de aanwezigheid van biasen en heuristieken, onvoldoende rechtvaardiging van gedachten, overtuigingen en meningen, methodologische tekortkomingen, niet-kritische acceptatie van secundaire bronnen, en het gebruik van niet-onderbouwde veronderstellingen en verklaringen 'van horen zeggen' en overmatig gebruik van anekdotisch bewijs.
17. Ontologische fouten betreffen het niet-definiëren en het niet-begrijpen van begrippen en normen, misclassificatie en overgeneralisatie, het reduceren van complexe situaties tot eenvoudige aspecten en het verwarren van sociale constructies met juridische entiteiten.
18. Methodologische fouten betreffen het onjuist en/of onvolledig analyseren van data, het onvoldoende valideren van modellen en technieken, het negeren van contextuele informatie en het gebruik van onbetrouwbare bronnen.
19. Eenzelfde schema kan ook op andere rechtsgebieden worden opgesteld.

Kader	Doelstelling	Kernbegrippen	Risico's bij schending
Juridisch normenkader	Waarheidsvinding, rechtmatigheid en procedurele eerlijkheid	Art. 6 EVRM (fair play), art. 19-21 Rv (hoor/wederhoor, waarheidsplicht), art. 6:162 BW, AVG, Wpbr	Onrechtmatige daad, schending rechtspositie betrokkene, schending hoor en wederhoor, bewijswaarde vermindering
Epistemologisch normenkader	Waarheidsvinding, kennisbetrouwbaarheid, methodologische validiteit	Epistemische intentie, coherentie, falsifieerbaarheid, objectiviteit, contextsensitiviteit	Misleiding, bias, onjuiste oordelen, epistemische dissonantie of chaos

Uit de analyse van probleem dossiers kan opgemaakt worden dat onderzoekers zich onvoldoende bewust zijn van de juridische én epistemologische eisen die gelden voor onderzoeken in het kader van witwassen, integriteit, ongewenst gedrag, ESG en FDI. Zo kan het gebruik van onbetrouwbare bronnen, niet-onderbouwde verklaringen en veronderstellingen leiden tot conflicten met het 'fair play' beginsel van artikel 6 EVRM, het dienen van het algemeen belang van de Wpbr, de waarheidsplicht van artikel 21 Rv en het zorgvuldig maatschappelijk handelen van artikel 6:162 BW. Dat gebruik kan ook wringen met wat in de kennisleer geldt als 'justified true belief',²⁰ kennis die niet alleen waar is, maar ook voldoende onderbouwd en verifieerbaar, omdat in dat geval geen sprake is van een betrouwbare, consistente en controleerbare onderbouwing. Wetenschappelijk gezien behoren vermeende feiten en omstandigheden zorgvuldig, evenwichtig en gedegen onderbouwd te worden en in hun onderlinge samenhang en bredere context geplaatst te worden. Zo kan een onderzoek(s-rapport) zonder normen weer te geven, begrippen te definiëren, de context inzichtelijk te maken en verklaringen en documenten ter verificatie en falsificatie te verzamelen en te beschrijven zowel in strijd zijn met de genoemde juridische bepalingen als met epistemologische eisen. Van de onderzoeker mag verwacht worden dat begrippen adequaat zijn gedefinieerd en dat de gehanteerde onderzoeksmethodiek, -middelen en -technieken tot een betrouwbaar en coherent feitencomplex leiden, zeker in die gevallen waar de onderzoeksbevindingen in een juridische procedure gebruikt kunnen gaan worden.

Geconcludeerd kan worden dat beide kaders nodig zijn voor een gerechtvaardigd en professioneel integriteitsonderzoek dat recht doet aan de mogelijke problemen, risico's en belangen van betrokkenen. Een eenzijdige focus op één kader leidt al snel tot partiële legitimiteit.

Voor de onderzoeker betekent dit dat juridische legitimiteit niet volstaat zonder epistemische betrouwbaarheid, en dat onderzoek slechts dan gerechtvaardigd is wanneer het beide normatieve kaders respecteert en in samenhang toepast.

3. De meerwaarde van epistemologie bij integriteitsonderzoeken

De twee normenkaders, het juridische kader en het epistemologische kader, vormen voor de beoordeling van mogelijke problemen een dubbel normenkader. Cleiren merkt hierover op: 'waarheid in het recht heeft een boodschap aan "de werkelijkheid", maar ook aan het recht. (...) De juridische beschrijving en vaststelling van feiten is er een naast de andere, zoals de natuurwetenschappen en de sociale wetenschappen'.²¹ Epistemologische overwegingen over objectieve en toegankelijke kennis zijn dan ook nauw verbonden met de juridische beginselen van rechtvaardiging, 'equality of arms' en 'fair play', verankerd in de artikelen 7 en 10 EVRM en artikel 6 EVRM.²² Epistemologie biedt, mede vanwege haar overlap met juridische principes, een inhoudelijk en normatief kader voor het begrijpen en beoordelen van de uitgangspunten van juridische onderzoeksnormen. Ze benadrukt het belang van een benadering die zorgvuldig, methodologisch verantwoord en ethisch gedragen is. Dat geldt met name voor het verzamelen, analyseren en rapporteren van feiten en omstandigheden binnen een juridische context. Deze werkwijze sluit aan bij kernwaarden als rechtvaardigheid en 'fair play', zoals verankerd in internationale verdragen en nationale wet- en regelgeving.

In de inleiding van dit artikel is integriteitsonderzoek gedefinieerd. De meerwaarde van epistemologie bij het bepalen en beoordelen van de opzet, uitvoering en bevindingen van integriteitsonderzoeken kan onderkend worden als we de volgende drie nauw samenhangende bestanddelen uit deze definitie nader beschouwen:

20. Het is een klassiek begrip dat teruggaat naar Plato en vaak wordt aangehaald als basisdefinitie van kennis: een ware overtuiging die op adequate wijze is gerechtvaardigd.
21. C.P.M. Cleiren, 'Waarheid in het strafrecht: niet tot elke prijs', in: C.P.M. Cleiren, R.H. de Bock & C.J.M. Klaassen, *Het procesrecht en de waarheid*, Nederlandse Vereniging voor Procesrecht, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2001.
22. S. Haack, *Putting philosophy to work. Inquiry and its place in culture* (expanded edition), New York: Prometheus Books 2013; R.H. de Bock, *Tussen waarheid en onzekerheid: Over het vaststellen van feiten in de civiele procedure* (diss. Tilburg), 2011; M.A. Loth, 'Waarachtige rechtspraak. Over rechterlijke dwalingen, waarheidsvinding en het gezag van de strafrechter', *RMThemis* 2010, afl. 5-6, p. 251-259; M. Fricker, *Epistemic injustice. Power & the Ethics of Knowing*, Oxford: Oxford University Press 2007; A. Goldman, 'Legal Evidence', in: M.P. Golding & W.A. Edmundson, *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*, Malden, MA: Wiley-Blackwell 2004.

1. *Het doel: het identificeren van aanwijzingen, die de integriteit van betrokkene(n) in twijfel zouden kunnen trekken*

Het doel van het integriteitsonderzoek identificeert de epistemische intentie:²³ het onderkennen van goed onderbouwde indicaties die een objectief en relevant risico signaleren en daarbij boven een kritische drempel uitkomen. Dat impliceert dat geen absolute waarheid bereikt hoeft te worden, maar dat een bepaalde mate van onzekerheid wordt geaccepteerd, mits wordt voldaan aan minimumeisen van betrouwbaarheid²⁴ en functionele waarheid.²⁵ De epistemische intentie is daarmee niet slechts een opdracht tot onderzoek, maar de aanzet tot een gereguleerd en dynamisch proces dat zich in de tijd ontwikkelt, afhankelijk is van context en input van betrokkenen, en voortdurend inspeelt op voorlopige bevindingen en voortschrijdend inzicht. Ze is niet alleen richtinggevend, maar ook structurerend. Ze bepaalt de onderzoeksmethoden en -middelen, stelt de contextuele grenzen en fungeert als toetssteen voor de evaluatie van de onderzoeksresultaten.

2. *Het middel: het onderzoek*

In het bestanddeel van het middel worden een methodologie en processuele regels gekozen die bepalen 'hoe' het onderzoek wordt uitgevoerd (de onderzoeksmethoden, -middelen en -technieken) en 'wat' daarbij wordt verzameld (betrouwbare (juiste en volledige) informatie over relevante aanwijzingen). Wanneer het 'hoe' en het 'wat' niet op elkaar aansluiten, ontstaat wat aangeduid kan worden als epistemische dissonantie,²⁶ een situatie waarin het middel het doel ondermijnt. Dergelijke dissonantie leidt tot inconsistente bevindingen die niet coherent zijn met de onderliggende epistemische intentie van het onderzoek: het identificeren van aanwijzingen met een zekere mate van betrouwbaarheid. Hierdoor ontstaat een ongewenste feedbackloop: ontoereikende onderzoeksmiddelen genereren zwakke of onterechte bevindingen, die vervolgens op oneigenlijke wijze

kunnen doorwerken in het besluitvormingsproces met het risico op onjuiste beslissingen.²⁷

3. *Het onderwerp: onregelmatigheden, verstrengeling van belangen of andere relevante omstandigheden*
Het onderwerp van het integriteitsonderzoek bepaalt mede de inhoud, reikwijdte en contextuele afbakening van het onderzoek. Een zorgvuldige en expliciete vaststelling van de grenzen is essentieel voor de wetenschappelijke deugdelijkheid van het onderzoek. Dit vereist niet alleen een precieze definitie van gehanteerde begrippen, en bepaling en acceptatie van subjectieve beperkingen, maar ook een interdisciplinaire benadering van het vaak multidimensionale karakter van integriteitsvraagstukken. Wanneer een adequate contextuele begrenzing ontbreekt, ontstaat al snel epistemische instabiliteit. Deze instabiliteit tast niet alleen de wetenschappelijke geldigheid van het onderzoek aan, maar ondermijnt ook de toetsbaarheid,²⁸ proportionaliteit en 'fair play'. Het wordt dan onduidelijk wat het onderzoek wel en niet omvat, waardoor de consistentie van doel en middel onder druk komt te staan. Ongedefinieerde of ambigue begrippen kunnen leiden tot:
 - blinde vlekken en interpretatieverschillen;
 - partiële of overgeneralisering;
 - arbitraire selectiecriteria en conclusies;
 - normatieve conflicten binnen het beoordelingskader.²⁹

Een eenzijdig of inadequaaf afgebakende aanpak vergroot het risico op onjuiste en/of onvolledige bevindingen, en ondermijnt zowel de betrouwbaarheid van het resultaat als het vertrouwen in de integriteit van het onderzoeksproces. Epistemische instabiliteit heeft een zichzelf versterkend karakter. In een context zonder heldere grenzen raakt de samenhang tussen doel en middel diffuus, waardoor de kern van de epistemische intentie dreigt te verdwijnen.

De bovenstaande driedeling kan schematisch als volgt worden weergegeven:

23. K.M. Kovacevic, F. Bonalumi & C. Heintz, 'The importance of epistemic intentions in ascription of responsibility', *Department of Cognitive Science*, Central European University 2024; J. Lubacz, 'Epistemic and poetic intentional process', *Synthese* 199, 2021; R. Audi, *The Good in the Right: A Theory of Intuition and Intrinsic Value*, Princeton University Press 2005; A. Goldman, *Epistemology and Cognition*, Harvard University Press 1986.
24. In Engelstalige jurisprudentie, beleid en literatuur wordt gesproken over '(minimum) standards of reliability'. Zie onder andere G. Edmond & J. Vuille, 'Comparing the use of forensic science evidence in Australia, Switzerland, and the United States: Transcending the adversarial-non-adversarial dichotomy', *Jurimetrics*, Vol. 54, No. 3, Spring 2014.
25. R.H. de Bock, 'Waarheidsvinding in het bestuursrecht', in: Cleiren e.a. 2001; M. Kremer, 'De gevonden waarheid', in: H.J.R. Kaptein (red.), *Onrechtmatig verkregen bewijs*, Nijmegen: Ars Aequi Libri 2000.
26. Het woord 'epistemische dissonantie' is afgeleid van 'epistemic friction' van J. Medina, *The Epistemology of Resistance*, Oxford: Oxford University Press 2012, 'epistemic exclusion' van K. Dotson, 'Tracking Epistemic Violence', *Hypatia*, Vol. 26, No. 2, 2011, en 'epistemic injustice' van M. Fricker, *Epistemic injustice. Power & the Ethics of Knowing*, Oxford: Oxford University Press 2007.
27. P.T. Hester & K.M. Adams, *Systemic Decision Making. Fundamentals for Addressing Problems and Messes*, 2nd, Cham: Springer 2017.
28. Met toetsbaarheid wordt bedoeld dat besluiten, oordelen en bevindingen op basis van onder meer art. 21 Rv en art. 6 EVRM zodanig moeten zijn onderbouwd en gestructureerd dat zij door derden (een rechter, toezichthouder of wederpartij) kunnen worden getoetst op hun inhoudelijke en formele volledigheid en juistheid. Een overtuiging of onderzoeksbevinding is alleen gerechtvaardigd als deze controleerbaar en herleidbaar is en dus openstaat voor kritiek, verificatie of falsificatie.
29. Bijvoorbeeld bescherming van de bron (juridische norm) versus toetsbaarheid van bewijs (epistemologische norm), transparantie (alle zinvolle en onzinnige bevindingen melden) versus betrouwbaarheid (alleen gerechtvaardigde bevindingen) of doeltreffendheid en proportionaliteit (juridisch) versus volledigheid en contextuele onderbouwing (epistemologisch). Deze conflicten vereisen expliciete afweging, motivering en verantwoording, omdat ze anders kunnen leiden tot arbitraire of ondeugdelijke oordelen.

Element	Inhoudelijke functie	Risico bij miskennen	Beheersingsmechanismen
Doel (epistemische intentie)	Herkennen van aanwijzingen die de integriteit in twijfel trekken (geen absolute, maar functionele waarheid)	Vervormde richting van onderzoek, normatieve vaagheid	Duidelijke vraagstelling, formulering van betrouwbaarheidseisen, uitsluiten irrelevante doelen
Middel (methodologie)	Selectie van middelen en technieken om betrouwbare, coherente, geverifieerde informatie te verzamelen	Epistemische dissonantie, ondermijning van doel	Methodologische transparantie, triangulatie, interdisciplinair team
Onderwerp (content, begrippen)	Afbakening van wat onderzocht wordt: relevante omstandigheden, definities, tijds- en informatiedimensies	Epistemische instabiliteit, partiële of misleidende conclusies	Begripsafbakening, contextanalyse, begrenzing van reikwijdte, expliciete aannames

De bovenstaande analyse van de drie bestanddelen laat zien dat epistemologie een essentiële toegevoegde waarde heeft bij het opzetten en uitvoeren van een integriteitsonderzoek. Een duidelijke epistemische intentie kan epistemische dissonantie voorkomen door onderzoeksmethoden en -middelen te selecteren die coherent zijn met het doel. Wanneer deze methoden en middelen echter het doel ondermijnen, ontstaat twijfel over de contextuele geldigheid van het onderzoek. Dit vervaagt de grenzen van het onderzoek en versterkt de instabiliteit. Een context zonder heldere criteria voor validatie maakt het bovendien eenvoudiger om methoden en middelen toe te passen die in strijd zijn met de intentie van het onderzoek. Dissonantie en instabiliteit vormen niet per definitie reden tot verwerping van het onderzoek, maar fungeren wel als kritieke signalen dat de epistemische voorwaarden van verantwoorde oordeelsvorming in het gedrang komen. In een integriteitsonderzoek is het doel immers niet het verkrijgen van absolute waarheid, maar het verkrijgen van een functionele waarheid, in de zin van een verantwoord gefundeerde, onderbouwde en herleidbare risico-indicatie die voldoende betrouwbaar is voor besluitvorming onder onzekerheid. Indicaties die voldoende betrouwbaar zijn om een beslissing over het aangaan of afbreken van een relatie met een cliënt, zakenpartner of medewerker te rechtvaardigen. Indien het evenwicht tussen de drie bestanddelen verstoord raakt, verandert het integriteitsonderzoek van een instrument voor risicobeheersing in een bron van epistemische instabiliteit, waarin zowel het doel als het middel hun betekenis verliezen.

Samenvattend kan worden gesteld dat bij een integriteitsonderzoek het doel (de criteria en intentie), het middel (de methodologie) en het onderwerp (de inhoud, definities en context) met elkaar in balans moeten zijn om tot een betrouwbare en gerechtvaardigde uitkomst te komen.

Deze balans vereist meer dan enkel juridische of procedurele afstemming. Zij veronderstelt een expliciet epistemologisch bewustzijn van wat als gerechtvaardigde kennis mag gelden, onder welke voorwaarden, en met welke methodologische waarborgen. Epistemologie biedt daarmee het noodzakelijke normatieve kader om integriteitsonderzoeken inhoudelijk te funderen en systematisch te verbeteren.

4. De wetenschappelijke context

Om het epistemologisch kader van integriteitsonderzoeken adequaat te kunnen toepassen, is inzicht nodig in de onderliggende wetenschappelijke context waarin zulke onderzoeken worden uitgevoerd. Methodologische keuzes en interpretaties zijn immers altijd ingebed in disciplinaire tradities en kennistheoretische kaders die impliciete aannames bevatten over kennis, bewijs en waarheid. In dit onderdeel wordt daarom onderzocht welke wetenschappelijke benaderingen relevant zijn voor integriteitsonderzoeken, welke spanningen daarbij kunnen ontstaan, en wat dit betekent voor de betrouwbaarheid en legitimiteit van de onderzoeksuitkomsten.

Een relevante onderverdeling van wetenschappen is die tussen natuurwetenschappen en sociale wetenschappen. Deze twee domeinen omvatten uiteenlopende disciplines met elk hun eigen methodologieën en theoretische denkkaders. Natuurwetenschappen zijn met name gericht op het bestuderen van natuurverschijnselen en kunnen gebruikmaken van gecontroleerd onderzoek met meetinstrumenten in bijvoorbeeld laboratoria. Dit levert kwantificeerbare, verifieerbare en voorspelbare resultaten op. Binnen de natuurwetenschappen kan vaak de causaliteit tussen verschillende variabelen vastgesteld worden. Dat is moeilijker in sociale wetenschappen, waarbij complexe systemen vaak holistisch moeten worden benaderd. Sociale wetenschappen houden zich bezig met verschijnselen die sterk verbonden zijn met menselijke percepties, overtuigingen en interpretaties. Sociale wetenschappen zijn meer complex en minder voorspelbaar dan natuurwetenschappen, omdat ze vaak te maken hebben met historische, sociale, culturele, psychologische, politieke, financiële, economische en andere factoren die sterk met elkaar verweven kunnen zijn.

Deze onderverdeling in natuurwetenschappen en sociale wetenschappen is niet zwart-wit, want in de praktijk zijn er veel terreinen waarin natuurwetenschappen en sociale wetenschappen elkaar overlappen of zelfs samenkomen. Door inzicht te krijgen in de sterke en zwakke kanten van natuurwetenschappelijke en sociaal-wetenschappelijke benaderingen kunnen onderzoekers de methoden kiezen die het beste aansluiten bij hun onderzoek. De keuze van onderzoeksmethoden, -middelen en -technieken in integriteitsonderzoeken is in belangrijke mate afhankelijk van de specifieke vraagstelling

en context. Het begrijpen van de tweedeling tussen natuurwetenschappen en sociale wetenschappen kan ook helpen om bias en beperkingen in onderzoeksresultaten te identificeren en te voorkomen. Door te onderkennen dat elk discipline zijn eigen beperkingen heeft, kunnen onderzoekers de resultaten met meer nuance en context interpreteren.

Integriteitsonderzoeken vallen binnen het domein van de sociale wetenschappen, omdat zij zich richten op fenomenen waarin menselijke gedragingen, overtuigingen, belangen en sociale interacties centraal staan. Deze factoren beïnvloeden niet alleen de onderzoeksopzet, maar ook de interpretatie van feiten en de waardering van risico's. Door hun plaats in complexe, sociaal verweven contexten, waarin juridische, gedragsmatige, financiële en culturele elementen samenkomen, vereisen integriteitsonderzoeken een interdisciplinaire, contextuele en holistische benadering. Zonder zo'n brede aanpak bestaat het risico dat belangrijke factoren worden genegeerd of verkeerd geïnterpreteerd. Daarom is het essentieel dat relevante contextuele elementen worden meegenomen in het onderzoek en dat subjectieve beperkingen, zoals te smalle definities of beperkte onderzoeksperiodes, zoveel mogelijk worden vermeden. Bovendien moet in deze onderzoeken rekening worden gehouden met de vaak impliciete en moeilijk meetbare dynamiek van macht, cultuur en sociale interactie. Dit vraagt van onderzoekers het vermogen om te schakelen tussen verschillende theoretische kaders, methodologieën en disciplines om de problematiek in haar volle breedte te begrijpen.

Een andere relevante onderverdeling van integriteitsonderzoeken is de onderverdeling in conventionele en forensische wetenschappen. Conventionele wetenschap heeft als doel waarheidsvinding in het kader van de wetenschap, terwijl forensische wetenschap is gericht op waarheidsvinding in het kader van de rechtspleging.³⁰ Volgens Broeders richten conventionele wetenschap en een deel van de forensische wetenschap zich op categorisatie, classificatie of kwantificering.³¹ Forensische individualisatiewetenschap is een andere categorie binnen de forensische wetenschap, die zich richt op individualisatie van objecten of subjecten.³²

In het kader van integriteitsonderzoeken is het vaak noodzakelijk gebruik te maken van benaderingen uit de forensische individualisatiewetenschap, om binnen een juridische context individuen die mogelijk betrokken zijn bij onrechtmatige of ongewenste gedragingen

te kunnen identificeren of juist uit te sluiten. De praktijk laat zien dat in dergelijke onderzoeken regelmatig fouten worden gemaakt doordat deze forensisch-analytische benadering niet systematisch wordt toegepast. Wanneer een integriteitsonderzoek onvolledig of methodologisch ondeugdelijk wordt uitgevoerd, kan dit tot twee tegengestelde, maar even problematische uitkomsten leiden. In de eerste situatie worden risico's niet onderkend, doordat het onderzoek te oppervlakkig is of te veel leunt op onterechte aannames.³³ Hierdoor worden betrokkenen ten onrechte ongemoeid gelaten, ondanks signalen van mogelijk ongewenst of onrechtmatig gedrag. In de tweede situatie gebeurt het omgekeerde: personen worden op basis van eenzelfde ondeugdelijk onderzoek, zonder verdere individualisering of onderbouwing, ten onrechte in de risicocategorie geplaatst. Dit leidt regelmatig tot overhaaste uitsluitingen van cliënten door meldplichtige instellingen, of van medewerkers naar aanleiding van klokkenluiders- of andere meldingen.³⁴ In beide gevallen ontbreekt een gedegen, kritische en deskundige beoordeling van individuele betrokkenheid, waardoor het onderzoek zowel juridisch als epistemologisch tekortschiet.

5. Complexiteit en noodzakelijke kennis en ervaring zijn communicerende vaten

Zoals hierboven besproken, vereist de aard van integriteitsonderzoeken een gedegen inzicht in de wetenschappelijke context, en methodologische mogelijkheden en beperkingen van verschillende disciplines. Maar kennis van de wetenschappelijke context alleen is niet voldoende.

In dit onderdeel wordt daarom onderzocht hoe de complexiteit van integriteitsvraagstukken en de (on)toereikendheid van kennis en ervaring bij onderzoekers elkaars versterkers kunnen zijn. Juist wanneer de complexiteit toeneemt, wordt het ontbreken van epistemische competenties een bron van systematische fouten. De interactie tussen deze factoren vormt een cruciale verklaring voor structurele tekortkomingen in integriteitsonderzoeken.

Verschuren heeft uitgelegd dat 'goed onderzoek doen' nog iets anders is dan 'het goede onderzoeken'.³⁵ De onderstaande matrix laat zien dat alleen een goed onderzoek van een volledige gegevensset zal leiden tot een betrouwbare (volledige en juiste) uitkomst, terwijl een slecht uitgevoerd onderzoek van welke dataset dan ook altijd leidt tot een onbetrouwbare (onvolledige en/of onjuiste) uitkomst:

30. Giard 2016; J.F. Nijboer, *Forensische expertise*, 4^e druk, Deventer: Kluwer 2009.

31. A.P.A. Broeders, 'Forensische wetenschap: de stand van zaken', in: A.P.A. Broeders & E.R. Muller (red.), *Forensische wetenschap. Studies over forensisch kennis en organisatie*, Deventer: Kluwer 2008, p. 40. Hierbij kan bij forensische wetenschappen gedacht worden aan het vaststellen of dit witte poeder wasmiddel of cocaïne is, of wat het percentage alcohol in iemands bloed is.

32. A.P.A. Broeders, 'Forensische wetenschap: de stand van zaken', in: Broeders en Muller 2008, p. 36-37; M.J. Saks, 'Merlin and Salomon: Lessons from the Law's Formative Encounters with Forensic Scientific Identification Science', *Hastings Law Journal*, 49(4), 1998, p. 1069-1142.

33. Zie ook de Houston- en Guardian-onderzoeken van het Openbaar Ministerie, zoals aangehaald in voetnoot 5. Deze casussen laten zien hoe ontoereikende methoden en onvoldoende diepgang in onderzoeken ertoe kunnen leiden dat concrete integriteitsrisico's niet als zodanig worden onderkend.

34. Zie ook de vonnissen en artikelen, zoals aangehaald in voetnoten 7, 8 en 12. Deze bronnen illustreren hoe onvolledige of ondeugdelijke integriteitsonderzoeken kunnen leiden tot overhaaste of ongegronde uitsluitingen van betrokkenen.

35. P.J.M. Verschuren, *De probleemstelling voor een onderzoek*, 14^e druk, Houten: Spectrum 2011, p. 10.

		Kwaliteit van onderzoeken	
		Onvoldoende	Goed
Onderwerp van onderzoeken	Onvolledig	Onbetrouwbaar	Onbetrouwbaar
	Volledig	Onbetrouwbaar	Betrouwbaar

De reikwijdte van integriteitsonderzoeken wordt in de praktijk regelmatig ingeperkt door zogenoemde subjectieve beperkingen – begrenzingen die door de opdrachtgever of de onderzoeker zelf worden aangebracht, al dan niet uit pragmatische, strategische of juridische overwegingen. Deze kunnen betrekking hebben op onder meer de looptijd van het onderzoek, de gebruikte methoden, de beschikbaarheid van gegevens, de selectie van onderzoekssubjecten, de afbakening van relevante thema's, of het beschikbare budget. Wanneer dergelijke beperkingen niet expliciet worden verantwoord en afgestemd op de onderzoeksvraag, ontstaat het risico dat het onderzoek onvolledig, gefragmenteerd of zelfs misleidend wordt. De onderzoeker kan dan zijn onderzoeksdoelstellingen niet realiseren en werkt onbewust mee aan een ondermijning van de epistemische en juridische integriteit van het onderzoek.

Beperkingen kunnen ook liggen in de gekozen methodologie, bijvoorbeeld wanneer alleen deskresearch wordt verricht en waarnemingen op locatie achterwege blijven. In zulke gevallen is sprake van epistemische dissonantie: het gebruikte middel ondermijnt het doel van het onderzoek. Subjectieve beperkingen tasten dan ook vaak de kwaliteit en betrouwbaarheid van de onderzoeksuitkomsten aan.

Voor een verantwoord integriteitsonderzoek is het essentieel dat de onderzoeker zich bewust is van zijn kennis-theoretische achtergrond én van de mogelijkheden en beperkingen van verschillende wetenschappelijke benaderingen. De keuze voor bepaalde methoden en middelen hangt enerzijds af van de context en doelstelling van het onderzoek. Anderzijds brengen methoden en disciplines ook hun eigen beperkingen mee, die samenhangen met hun oorsprong en theoretisch kader.

De twee belangrijkste oorzaken van epistemische tekortkomingen in integriteitsonderzoeken zijn de inherente complexiteit van het onderwerp en het ontbreken van voldoende kennis en ervaring bij de onderzoeker om daarmee om te gaan. Die complexiteit komt voort uit factoren als onzichtbaarheid van feiten, informatie-asymmetrie en onbetrouwbare gegevens, die elkaar vaak versterken.

Partijen die iets te verbergen hebben, beschikken vaak over een informatievoorsprong en kunnen bewust onjuiste of onvolledige informatie verstrekken, waardoor signalen van misstanden moeilijk te detecteren zijn.

Wanneer onderzoekers onvoldoende kennis of ervaring hebben, neemt de kans op verkeerde aannames en interpretaties toe. Empirisch onderzoek laat zien dat dit vaak samengaat met cognitieve vooroordelen, reductionisme en oversimplificatie.³⁶ Deze fouten leiden tot een overschatting van de eigen kennis, verlies van nuance, en het negeren van alternatieve verklaringen, vooral wanneer het probleem complex is.

Als een onderzoeker zich wél bewust is van die complexiteit, kan hij maatregelen nemen, bijvoorbeeld door een interdisciplinair team samen te stellen. Beschikt de onderzoeker over toereikende kennis en ervaring, dan kan het probleem adequaat worden geanalyseerd, rekening houdend met context, nuance en detail. Dit vergroot de kans op een juiste duiding van risico's en signalen op het terrein van witwassen, integriteit, ESG of FDI.

Wanneer een onderzoeker zich bewust is van zijn beperkingen, maar deze vanwege subjectieve beperkingen in reikwijdte of middelen niet adresseert, ontstaat epistemologisch verwijtbaar gedrag: men had kunnen weten, maar verkiest niet te weten.³⁷ In de literatuur wordt dit gekenschetst als een meta-epistemische plicht; de morele en intellectuele verantwoordelijkheid van de onderzoeker om actief ontbrekende kennis aan te vullen.³⁸ Deze plicht raakt niet alleen aan wetenschappelijke integriteit, maar kan ook juridische consequenties hebben. Indien ondeugdelijk uitgevoerd onderzoek leidt tot schade bij een betrokkene, bijvoorbeeld door onterechte verdenking, reputatieschade of uitsluiting, kan sprake zijn van een onrechtmatige daad in de zin van artikel 6:162 BW.³⁹ Het gaat dan om buitencontractuele aansprakelijkheid op basis van schending van zorgvuldigheidsnormen, zoals ook vereist onder artikel 21 Rv.⁴⁰ De onderzoeker wordt in dat geval aangesproken op zijn professionele nalatigheid binnen een juridisch toetsbaar kader. Hall en Johnson wijzen erop dat het

36. M. Lissack, 'Don't Be Addicted: The Oft-Overlooked Dangers of Simplification', Tongji University 2019; T. Wringley, 'The problem of reductionism in educational theory: Complexity, causality, values', *Power & Education* 2019, Vol. 11(2); M. Bennett, D. Faigman, J.D. Levinson e.a., 'Implicit Bias in the Courtroom', *UCLA Law Review*, March 2012; S. Dekker, *Drift into Failure. From Hunting Broken Components to Understanding Complex Systems*, Farnham: Ashgate Publishing 2011; J. Lackey, 'It Takes Two to Tango: Beyond Reductionism and Non-Reductionism in the Epistemology of Testimony', in: J. Lackey & E. Sosa, *The Epistemology of Testimony*, Oxford: Clarendon Press 2006.

37. Kovacevic 2024; D. Pritchard, 'The Epistemology of Testimony', *Philosophical Issues* 2004, Vol. 14.

38. S. Gangadean, *History of philosophy. A Critical Analysis of Unresolved Disputes*, Phoenix: Public Philosophy Press 2022; R.J. Hall & C.R. Johnson, 'The Epistemic Duty to Seek More Evidence', *American Philosophical Quarterly*, Vol. 35, No. 2, April 1998.

39. Als een onderzoeker of instelling nalatig is in het kritisch evalueren van de kwaliteit en toereikendheid van de eigen kennis, én ten onrechte conclusies trekt of personen categoriseert als risicovol, dan zou sprake kunnen zijn van een tekortschieten in epistemische zorgvuldigheid én in de maatschappelijke zorgvuldigheidsplicht zoals bedoeld in art. 6:162 BW. Zie ECLI:NL:RBAMS:2024:4388 (*Liber*), waarin het ontbreken van een zorgvuldige onderzoeksbasis mede leidde tot aansprakelijkheid wegens onrechtmatige daad.

40. Niet willen of kunnen weten wat men geacht wordt te weten kan onder omstandigheden een verwijtbare schending van de waarheidsplicht opleveren, juist omdat de epistemische inspanning wél mogelijk was.

epistemisch streven naar waarheid ook een verplichting tot intellectuele inspanning meebrengt, wat aansluit bij het concept van epistemische verantwoordelijkheid.⁴¹

Wanneer een onderzoeker zich niet bewust is van zijn eigen kennislacunes, kan sprake zijn van hypocognitie:⁴² het onvermogen om conceptuele blinde vlekken te onderkennen. In tegenstelling tot klassieke vormen van bias, waarbij bekende informatie verkeerd wordt geïnterpreteerd, verwijst hypocognitie naar het ontbreken van begrippen of kaders om bepaalde risico's überhaupt te kunnen herkennen. Dit leidt tot oversimplificatie: complexe vraagstukken worden herleid tot bekende patronen, zonder recht te doen aan hun feitelijke context en dynamiek. In de praktijk leidt dit regelmatig tot een onjuist begrip van de casus, waardoor signalen op het terrein van witwassen, integriteit, ESG of FDI niet of slechts partieel worden onderkend.

De bovengenoemde situaties zijn op de volgende wijze schematisch weer te geven. Zie schema onderaan deze pagina.

Bij de beoordeling van de legitimiteit van integriteitsonderzoeken is niet alleen de gevolgde methodologie relevant, maar ook de inhoudelijke deskundigheid van de onderzoeker ten aanzien van het onderwerp van onderzoek. Voor onderzoeken naar bijvoorbeeld witwassen betekent dit dat van een onderzoeker verwacht mag worden dat hij of zij beschikt over toereikende kennis van witwaspraktijken, relevante onderzoeksmiddelen en hun toepasbaarheid, en van zowel financiële als gedragsmatige indicatoren. Strafrechtelijke ervaring met witwassen is daarbij geen formele vereiste, maar het ontbreken van ervaring met forensische individualisatiewetenschap

en van een inhoudelijk relevante opleiding vergroot de kans op epistemische fouten: oversimplificatie, misclassificatie of ongefundeerde risicoconclusies. Dit raakt ook aan de maatschappelijke zorgvuldigheidsplicht van artikel 6:162 BW, de waarheidsplicht in civiele procedures in artikel 21 Rv, en aan de waarborg van gelijke processuele kansen vastgelegd in artikel 6 EVRM.

6. Reductionisme en hypocognitie bij Customer Due Diligence (CDD)

Bij financieel-economische criminaliteit wijkt de papieren werkelijkheid vaak af van de feitelijke werkelijkheid. Onder de noemer van inkomsten, financieringen, waardestijgingen en vermogensoverdrachten worden ogenschijnlijk legale bedragen van de ene naar de andere partij overgedragen, waarmee inkomen en vermogen met een criminele herkomst wordt witgewassen.⁴³ Een sprekend voorbeeld betreft een grand café in Amsterdam, waar bier, in grote hoeveelheden geleverd door een tankwagen, via een tank in de kelder rechtstreeks in het riool verdween. De café-eigenaar gebruikte de bierinkoop als kostenpost om criminele inkomsten uit de drugshandel te maskeren. De bank en accountant vertrouwden op de periodieke afdrachten van de contante omzet en de cijfers in de financiële overzichten, waarin onder meer realistische brutowinstmarges waren opgenomen, en gingen ervan uit dat het café dagelijks goed bezocht werd. Door het ontbreken van contextuele waarneming ter plaatse en uitgebreide analyse bleven de werkelijke, beperkte bezoekersaantallen onopgemerkt. Het vertrouwen op de gefabriceerde papieren werkelijkheid leidde ertoe dat de feitelijke werkelijkheid volledig buiten beeld bleef, met alle risico's van dien voor een juiste inschatting van integriteitsrisico's.⁴⁴

	Bewust van eigen beperkingen	Niet bewust van eigen beperkingen
Toereikende kennis en ervaring	Professionele epistemische verantwoordelijkheid	Kans op overschatting
	De onderzoeker is in staat het probleem adequaat te analyseren en neemt waar nodig aanvullende maatregelen (interdisciplinair team, contextuele analyse)	De onderzoeker meent voldoende toegerust te zijn, maar heeft mogelijk blinde vlekken, kritisch zelfonderzoek ontbreekt, waardoor risico's op interpretatiefouten toenemen.
Onvoldoende kennis en ervaring	Epistemologisch verwijtbaar gedrag	Hypocognitie
	De onderzoeker beseft dat hij tekortschiet, maar handelt daar niet naar (bijv. aanbrengen subjectieve beperkingen). Dit leidt tot professioneel, moreel en juridisch laakbaar gedrag	De onderzoeker herkent zijn kennislacunes niet. Er is sprake van blinde vlekken, reductionisme en oversimplificatie. Risico's blijven on(der)kend

41. E. Sosa, *Virtue Epistemology: Apt Belief and Reflective Knowledge Volume I*, Oxford: Oxford Academy Press 2007; R.J. Hall & C.R. Johnson, 'When should a process be art, not science?', *Harvard Business Review* 2007.

42. K. Wu & D. Dunning, 'Hypocognition: Making Sense of the Landscape Beyond One's Conceptual Reach', *Research of General Psychology* 2018, Vol. 22, No. 1, p. 25-35; D. Dunning, 'The Dunning-Kruger Effect: On Being Ignorant of One's Own Ignorance', *Advances in Experimental Social Psychology* 2011, Vol. 44, p. 247-295.

43. Hoofdstuk 11 Witwassen in KST112621, 24072 Parlementaire Enquête Opsporingsmethoden; Bijlagen X Deel III onderzoeksgroep Fijnaut: beroepsgroepen en fraude, Parlementaire Monitor.

44. Diverse auteurs signaleren dat conventionele verificatieprocedures bij accountants vaak impliciet steunen op de aanname dat verstrekte informatie betrouwbaar en representatief is. Verwey en Bosma wijzen erop dat controlewerkzaamheden veelal zijn gericht op het bevestigen van managementinformatie, waardoor opzettelijke misleiding zelden wordt doorbroken. Zie W. Groot, *Seeking Audit Quality* (diss. Amsterdam VU), 2025; I. Verwey & Y. Vlasman, 'De eigen perceptie van accountants ten aanzien van fraude: (on)bewust (on)bekwaam?', *MAB*, 9 maart 2020; I. Verwey & T. Bosma, 'Wat wetenschappelijk onderzoek ons leert over de fraudedetectievaardigheid van de controlerend accountant', *MAB*, 28 oktober 2019; I. Verwey, *Differences between public auditors and forensic accountants in their ability to identify fraud risks and plan effective procedures to mitigate fraud risks. The relationship between individual traits and fraud experience and training on fraud risk identification and planning audit procedures* (diss. Nyenrode Business Universiteit), 2014.

Dat deze methodiek nog steeds wordt toegepast blijkt uit eigen onderzoekservaringen,⁴⁵ recente observaties en berichtgeving. In veel steden en dorpen zijn cafés, pizzeria's, kapperszaken, en Nutella-, wafel- of belwinkels gevestigd op locaties met hoge vaste lasten en structureel weinig klanten.⁴⁶ Uit waarnemingen ter plaatse blijkt dat de inkomsten van deze winkels vaak ver onder het break-evenpunt liggen.⁴⁷ In een recent onderzoeksproject zijn meerdere van dergelijke winkels geobserveerd; bij driekwart van de geobserveerde winkels bleken de feitelijke bezoekersaantallen en gesignaleerde omzet ontoereikend om de vermoedelijke kosten te dekken.

Deze casus illustreren hoe institutionele hypocognitie en reductionistische methodologieën leiden tot een ernstig tekort aan epistemisch inzicht. De poortwachters, zoals banken en administratiekantoren, en andere partijen, zoals gemeenten, politie of buurtbewoners, beschikken vaak óf over de financiële gegevens, óf over de waarneming, óf over de kennis, maar zelden over alle drie tegelijk. Waar het onderzoek hoofdzakelijk bestaat uit desk research, gebaseerd op data-analyse en plausibiliteitstoetsing, ontbreekt vaak het forensische perspectief en de directe observatie van de werkelijkheid. Daardoor ontstaat epistemische dissonantie: het gebruikte middel (desk research) ondermijnt het beoogde doel (het onderkennen van witwasrisico's). Het gevolg is een verhoogd risico op oversimplificatie, hypocognitie en institutionele blindheid. Risico's worden gemist, cliënten en transacties ten onrechte geaccepteerd en integriteitsonderzoeken bieden slechts een schijn van controle.

7. 'Tone at the top' belangrijk bij integriteitsonderzoeken

Naast de rol van de individuele onderzoeker en de methodologische en epistemologische structuur van het onderzoek, is ook de institutionele context waarin het onderzoek plaatsvindt bepalend voor de kwaliteit en

betrouwbaarheid ervan. In het bijzonder blijkt de houding van het hogere management, de zogenoemde 'tone at the top', van grote invloed op de wijze waarop integriteitsonderzoeken worden opgezet, uitgevoerd en gewogen.

De praktijk laat zien dat de 'tone at the top' van instellingen medebepalend is voor de aandacht, de kwaliteit van het beleid en procedures en de professionaliteit van integriteitsonderzoeken.⁴⁸ Ellemers schrijft dat meer inzicht in de valkuilen de bestuurders had kunnen behoeden voor deze reguliere menselijke misstappen.⁴⁹ De valkuilen betreffen volgens haar het niet of te laat ingrijpen, de factor tijd die bestuurders nodig hebben om zich de negatieve langetermijngevolgen van de te nemen beslissingen te realiseren en de overtuiging dat de kwaliteit van het werk verbeterd kan worden zonder het bekende businessmodel los te hoeven laten.

Ook De Vries adviseert dat bestuurders er verstandig aan doen om de zwakheden in de eigen cultuur te leren begrijpen en er wat aan te doen.⁵⁰ Ze signaleert een rode draad die erop neerkomt dat de oorzaak van veel schandalen binnen instellingen al lang bekend is, dat het gaat om bekende risico's en dat die al vaak, zonder resultaat, door Compliance of Internal Audit gerapporteerd zijn aan de bestuurders. De juiste 'tone at the top' ten aanzien van integriteitsonderzoeken maakt dat het nemen van verantwoordelijkheid en adequate organisatorische inbedding en borging leidt tot proactief en verantwoordelijk handelen om relevante risico's te onderkennen.

In de morele en epistemologische filosofie wordt deze vorm van risicoaansprakelijkheid 'responsibility as capacity' genoemd.⁵¹ Dit betreft het vermogen om de juiste condities te creëren waarin verantwoord en toetsbaar handelen mogelijk wordt gemaakt.⁵² Deze gedachte sluit aan bij bijvoorbeeld de toezichtrechtelijke norm van een beheerste en integere bedrijfsvoering. Van instellingen en hun bestuurders mag worden verwacht dat zij zodanige epistemische en organisatorische voorwaarden scheppen dat risico's op het gebied van onder meer wit-

45. Deze onderzoekservaringen betreffen strafrechtelijke onderzoeken bij de politie en forensische onderzoeken in de private sector in het kader van juridische procedures, waaronder in het kader van de Wet bevordering integriteitsbeoordelingen door het openbaar bestuur (Wet BIBOB). De onderzoeken hebben betrekking op vermeende onregelmatigheden, maar ook op de beoordeling van de kwaliteit van andere onderzoeken.

46. Op sommige locaties zijn meerdere winkels van hetzelfde type, zoals pizzeria's, belwinkels en souvenirshops, op korte afstand van elkaar gevestigd. Gezien de beperkte lokale vraag en vaste lasten is dat vanuit bedrijfseconomische optiek onhoudbaar, tenzij sprake is van aanvullende, niet-zichtbare inkomstenbronnen of een andere economische functie dan reguliere verkoop.

47. De break-evenomzet is de minimale omzet die een onderneming moet realiseren om alle vaste en variabele kosten te dekken, zonder winst of verlies te maken. Het is het punt waarop de totale opbrengsten gelijk zijn aan de totale kosten in een bepaalde periode. Bij langdurige onderprestatie ten opzichte van dit punt ontstaat de economische onwaarschijnlijkheid dat de onderneming op reguliere wijze bedrijfseconomisch levensvatbaar is, wat in het kader van witwasonderzoek een relevante risicofactor is. In dergelijke gevallen rijst de vraag of sprake is van andere, niet-zichtbare inkomstenbronnen.

48. 'Onderzoek: 'Accountants zien fouten niet als leermomenten', *FD* 23 januari 2025; 'Onderzoek failliet Imtech was als een spelletje Cluedo', *FD* 9 mei 2024, waarin beschreven is: 'De internationale expansie vertaalde zich niet in een uitdijend hoofdkantoor. Onder Van der Bruggen telde de holding hooguit veertig mensen. Ook was de tone at the top ongezond. 'In feite een voortdurende goednieuwsshow', vertelt Princen; L. van Geest, "'Barbertje moet hangen' is een verleidelijke uitweg', *FD Opinie* 15 maart 2024, waarin zij aangeeft: 'Zelfs met het verwijderen van een rotte appel en de introductie van nieuw beleid is succes niet verzekerd, als de werkomgeving en cultuur dat niet ondersteunen. Zo gezien heeft Hilversum nog wel een weg te gaan. Niet alleen vanwege de bagatelliserende reacties op de laatste onthullingen ("tone at the top"), maar ook door het werkklimaat als zodanig'; 'Beleggers reageren opgelucht na witwasboete ABN Amro', *FD* 19 april 2021.

49. N. Ellemers, 'Alle bestuurders kunnen leren van de affaire bij ABN Amro', *FD Expert* 22 april 2021.

50. D. de Vries, 'Voorkom schandalen, ken je eigen zwakheden', *FD* 27 april 2021.

51. I. van der Poel & J.N. Fahlquist, 'Risk and Responsibility', in: S. Roeser e.a., *Handbook of Risk Theory, Epistemology, Decision Theory, Ethics, and Social Implications of Risk*, Cham: Springer 2012.

52. D. Schoemaker, 'Attributability, Answerability, and Accountability: Toward a Wider Theory of Moral Responsibility', *Ethics*, Vol. 121, No. 3, 2011.

wassen en integriteit tijdig worden onderkend, en bevindingen reproduceerbaar, toetsbaar en proportioneel zijn ingebed in de besluitvorming.⁵³ In dat licht kan het structureel negeren van signalen of risico's, zoals in de Houston en Guardian onderzoeken,⁵⁴ beschouwd worden als een vorm van 'willful ignorance', het niet willen weten wat men behoort te weten, ondanks dat de informatie, kennis en ervaring beschikbaar of oproepbaar is. De juiste 'tone at the top' vereist daarom niet alleen organisatorische betrokkenheid, maar ook de actieve bereidheid om epistemische verantwoordelijkheid institutioneel te verankeren. Dat betekent het herkennen van risico's, het erkennen van interne cognitieve beperkingen, en het faciliteren van openheid, escalatie en toetsbaarheid binnen de cultuur van de organisatie. Zonder die voorwaarden verwordt integriteitsonderzoek tot ritueel, en epistemisch falen tot systeemrisico.

8. Tot slot

Integriteitsonderzoeken vormen een essentiële schakel in het waarborgen van maatschappelijk verantwoord ondernemen en het beschermen van mensenrechten. Zij dienen om onregelmatigheden, belangenverstrengeling en andere integriteitsrisico's tijdig te onderkennen en te voorkomen. Door hun complexe en vaak gelaagde aard moeten deze onderzoeken worden uitgevoerd binnen een dubbel normatief kader. Enerzijds het juridische kader, dat toeziet op rechtmatigheid, proportionaliteit en procedurele waarborgen en anderzijds het epistemologische kader, dat de inhoudelijke voorwaarden stelt voor het verkrijgen, wegen en beoordelen van kennis.

Deze twee normenkaders zijn onderling afhankelijk. Het epistemologische kader vormt geen methodologische bijzaak, maar een inhoudelijke voorwaarde voor juridische legitimiteit. Anders gezegd: geen rechtvaardige toepassing zonder gerechtvaardigde kennisbasis.

Waar juridische waarheidsvinding vooral procedureel is ingebed, geeft epistemologie richting aan de inhoudelijke criteria van die waarheidsvinding: betrouwbaarheid, falsifieerbaarheid, transparantie en consistentie.

In dit artikel is uiteengezet hoe fouten in integriteitsonderzoeken vaak voortkomen uit epistemische zwakheden: tekortschietende kennis, oversimplificatie, reductionisme, of blindheid voor complexe contextuele factoren. Begrippen als epistemische dissonantie, instabiliteit en hypocognitie verklaren hoe zelfs zorgvuldig bedoelde onderzoeken tot partiële of misleidende uitkomsten kunnen leiden, wanneer het onderzoek onvoldoende is ingebed in een reflectieve, verantwoorde kennisstructuur.

De consistentie tussen het doel van het onderzoek (de epistemische intentie), het middel (de gekozen methodologie) en het onderwerp (de afbakening van de context en content) vormt de interne structuur waarin juridische normen als zorgvuldigheid en proportionaliteit pas betekenisvol toegepast kunnen worden. Het juridische oordeel is slechts zo sterk als de epistemische onderbouwing waarop het rust.

Voor de toekomst van integriteitsonderzoeken betekent dit dat niet alleen juridische kaders moeten worden aangescherpt, maar ook de epistemische professionaliteit van onderzoekers. Zonder dergelijke institutionele en individuele professionalisering blijft het risico bestaan dat integriteitsonderzoeken meer schijnzekerheid dan werkelijk inzicht opleveren. Daarbij speelt de rol van het hogere management een cruciale rol; een juiste 'tone at the top' is nodig om niet alleen integriteit te bevorderen, maar ook om een institutionele cultuur te creëren waarin epistemische verantwoordelijkheid wordt erkend, gefaciliteerd en geborgd.

Ten slotte mogen integriteitsonderzoeken geen rituele bevestiging van bestaande subjectieve overtuigingen worden, maar moeten zij gericht zijn op het systematisch en toetsbaar verbeteren van inzicht, besluitvorming en structurele preventie. Alleen wanneer juridische en epistemische normen samenkomen in een verantwoord en kritisch onderzoeksproces, kunnen integriteitsonderzoeken hun belofte waarmaken: bijdragen aan rechtvaardige verhoudingen, maatschappelijk vertrouwen, en integere bedrijfsvoering.

53. ECLI:NL:CBB:2023:132; DNB – Beleidsregel Integriteitbeleid ten aanzien van zakelijke vastgoedactiviteiten; M.A.P. Bovens, *Theories of Institutional Design-The Quest for Responsibility. Accountability and Citizenship in Complex Organisations*, Cambridge: Cambridge University Press 1998; G. Watson, 'Two Faces of Responsibility', *Philosophical Topics*, Fall 1996, Vol. 24, No. 2.

54. Zie voetnoot 5.